

A marosmenti hiteleshelyek legrégibb emlékei.

Irta: Dr. Juhász Kálmán.

I.

A hiteleshelyek megalakulása előtt a *pristaldusok* intézménye kölcsönzött az oklevelek nélkül létrejött jogügyleteknek némi bizonytságot. *Dezső* csanádi püspök (1202—29.) korában a püspöki székvárosból való *György* pristaldus képviselte a váradi istenítéleteken a pankotai apátot és kegyurat. Ismeretes, hogy a latin „pristaldus“ szó a szláv „pristáv“ szóból származik. Jelentése: jelen lenni, mellette állani. Mint bírósági személy e korszakban kétféle minőségben szerepel: mint a bíró hivatali segédje, állandó bírósági alkalmazott és mint esetről-esetre, egyes ügyekben megbízott személy. Mint a bíró segédje megidézi a feleket, elkíséri őket az eskü letetéséhez, az istenítélet színhelyére. Végrehajtja az ítéleteket és ezért nevét megjelöli az ítéletlevél. A bíró mindjárt az eljárás kezdetén kinevezi a pör egész tartamára. Ez „oklevél nélküli“ korszakban a pristaldus volt ama hiteles személy, mely a tőle vagy jelenlétében végrehajtott jogügyleteknél tanuskodhatott. (Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband IX. 395—558.)

Midőn később a tényállítások bizonyítására szokásba jött a tanuk helyett az *oklevelek* alkalmazása, a pristaldusok intézménye vesztett jelentőségéből. Az írásbeli bizonytságot — az oklevél — sokkal biztosabban megőrzi a jogügyletet, mert a bizonyítást függetlenítette a tanu, a pristaldus személyétől. Ismételten találunk okleveleinkben arengákat, melyek szerint az oklevél feladata, hogy a jogügyletet a feledéstől megóvja. Így, midőn Imre király *Richard aradi prépost* kérelmére a prépostság alapítólevelének egy részét 1202. körül átírja, a királyi kancellária ezt az arengát használja: „Mivel idő multával és az emlékezet elhomályosultával a változékony mulandóság és az elme vetélytársa, a feledés, fel szokták forgatni a dolgok rendjét, azért gondoskodva magáról későbbi időre is az emberi okos eszélyesség elhatározta, hogy célszerű okiratok segélyével távolítja el az emlékezetből az elfeledtetés veszélyét.“ Ezután következik a promulgatio: „Tudva legyen tehát úgy a jelen, mint a jövő nemzedék előtt, hogy szeretett hívünk Richard aradi prépost kérelmére az aradi Szent-Márton egyházat összes birtokaiban, melyeket Erdélyben és a Dunántúl falvakban, halastavakban és bárminő állapotú emberekben bír, megerősíteni jónak tartottuk.“ (*Arpádkori új okmánytár* I. 85—86).

A bizonyítási eljárásban legfontosabb szerepet a *pecsét* játssza,

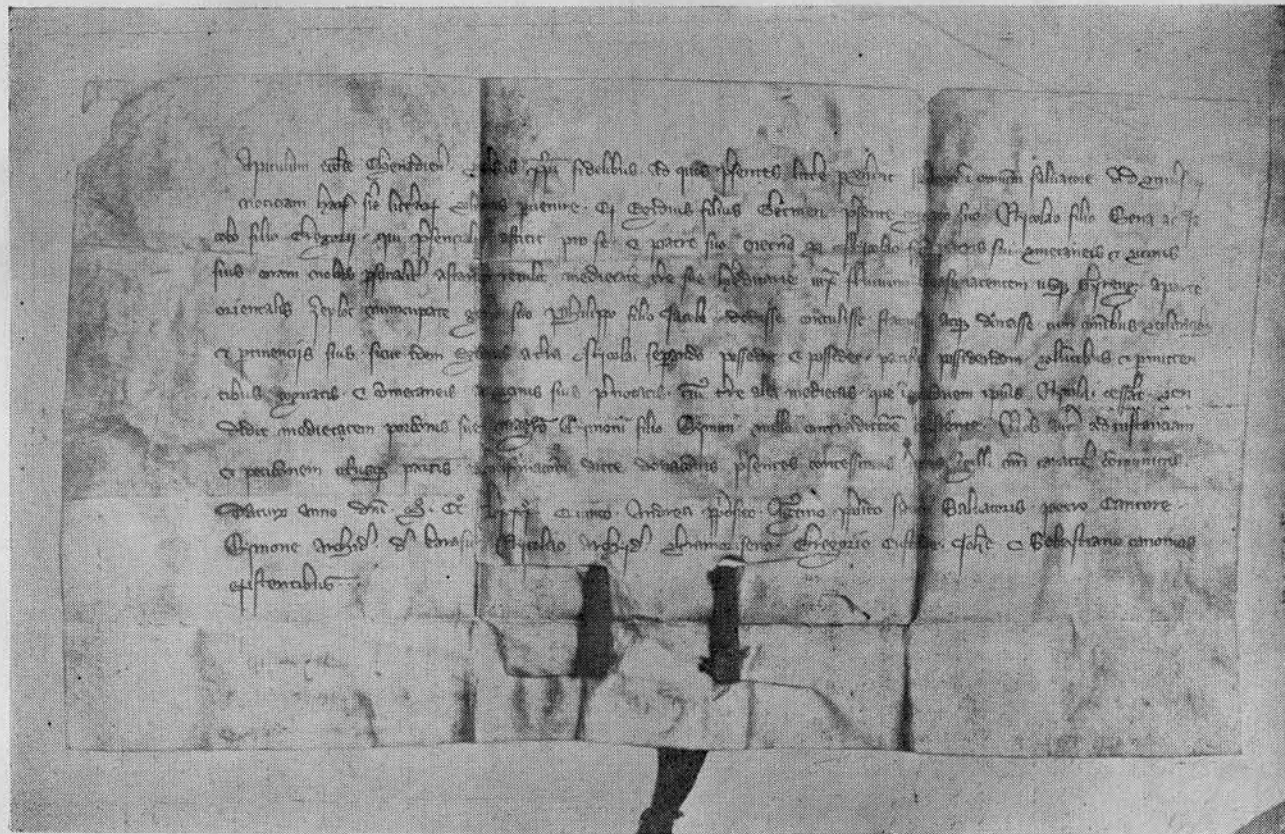
lévén az írás-olvasás a legtöbbször számára ismeretlen fogalom. Pecséttel hívták a feleket az egyházi és világi bíróság elé.

A pecséthasználat módját és terjedelmét nálunk nem vizsgálhatjuk lépésről-lépésre, mint Nyugaton, mert a vonatkozó oklevelekről a pecsét sokszor hiányzik, és a szövegből nem vehető ki, vajjon volt-e pecsét rajta. Bizonyos mégis, hogy a XIII. század eleje óta a püspökök, káptalanok, konventek és a világi nagyok saját pecsétjüket használták okleveleik megerősítésére. Az első *csanádi püspök-pecsét* 1213-ból való: Dezső püspök pecsétje. (A püspök mint választott bíró két falut visszaítél a szentmártoni apátságnak és az alpereseket kárterítésre ítéli. Ez oklevélre függesztette Dezső püspök ítéletének bizonyosságául pecsétjét, mely az oklevéllel együtt fönnmaradt a pannonhalmi rendi levéltárban.) Piros-fehér-sárga selyemfonaton függ, ülő főpapot ábrázol; köriratából kivehető e szó: CENADIENSIS. A legrégebb ismert *csanádi székeskáptalani pecsét* 1285-ből való az *Erdélyi Múzeum* levéltárában. A pecséten lóháton ülő Szent György vitéz látható, amint lándzsájával a sárkányt leszúrja. A pecsét körirata: S. CAPITULI CENADIENSIS. A legrégebb *aradi káptalani pecsét* 1269-ből maradt fönn. A káptalan védőszentjét, Szent-Márton püspököt, ábrázolja, amint balkezzével a pásztorbotot tartja, jobbajával áldást oszt. Körirata: SIGILLUM CAPITULI ORODIENSIS. A *rahoncai monostor* pecsétje szintén a monostor védőszentjét, Szent-Mihályt, tünteti föl szárnyas angyal alakjában. Jóllehet az *egresi ciszterci konventnek* még 1239-ben sem volt külön pecsétje, és ezért oklevelét az apát pecsétjével látja el, mégis azt kell elfogadnunk, hogy a XIII. század második felétől kezdve valamennyi itteni nagyobb egyházi intézménynek külön pecsétje volt. *Hitelesnek* csak azt a pecsétet nevezték, amely közismert volt. Ilyenek voltak a káptalanoké és a nagyobb szerzetesmonostoroké. A kisebb monostorok pecsétjei nem voltak közismertek és így nem voltak hitelesek; ezért e monostorok sem váltak hiteleshelyekké. Az írásbeli bizonyítás elterjedésével a káptalanok és más egyházi testületek ügyforgalma egyre gyarapodott és ennek következtében a pecsét használata egyre gyakoribb lett. Dezső püspök korában a káptalanok pecsétjét az istentiszteleteken is használták: ezzel pecsételték meg a tüzesvas érintése után a begöngyölt kezét, a pecséttel tanúsították az istenítélet lefolyását. Az oklevélvizsgálat lényeges tárgyát szintén a pecsét, annak alakja, körirata, anyaga, megerősítési módja képezte. Midőn a Csanád-nemzetségbeli Tamás mester a kúnok gyűjtogatása közben megmentette a Csanád-nemzetség 1256-iki osztálylevelét és a lángok a rajta függő királyi pecsét egy részét megolvasztották: a királyi kancelláriában az oklevél hitelességének megállapítása végett ezt a pecsétet vizsgálták meg. A vizsgálat folyamán a pecsétet szétérték. Ez a magyarázata, hogy az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* levéltárában őrzött oklevélről a pecsét hiányzik.

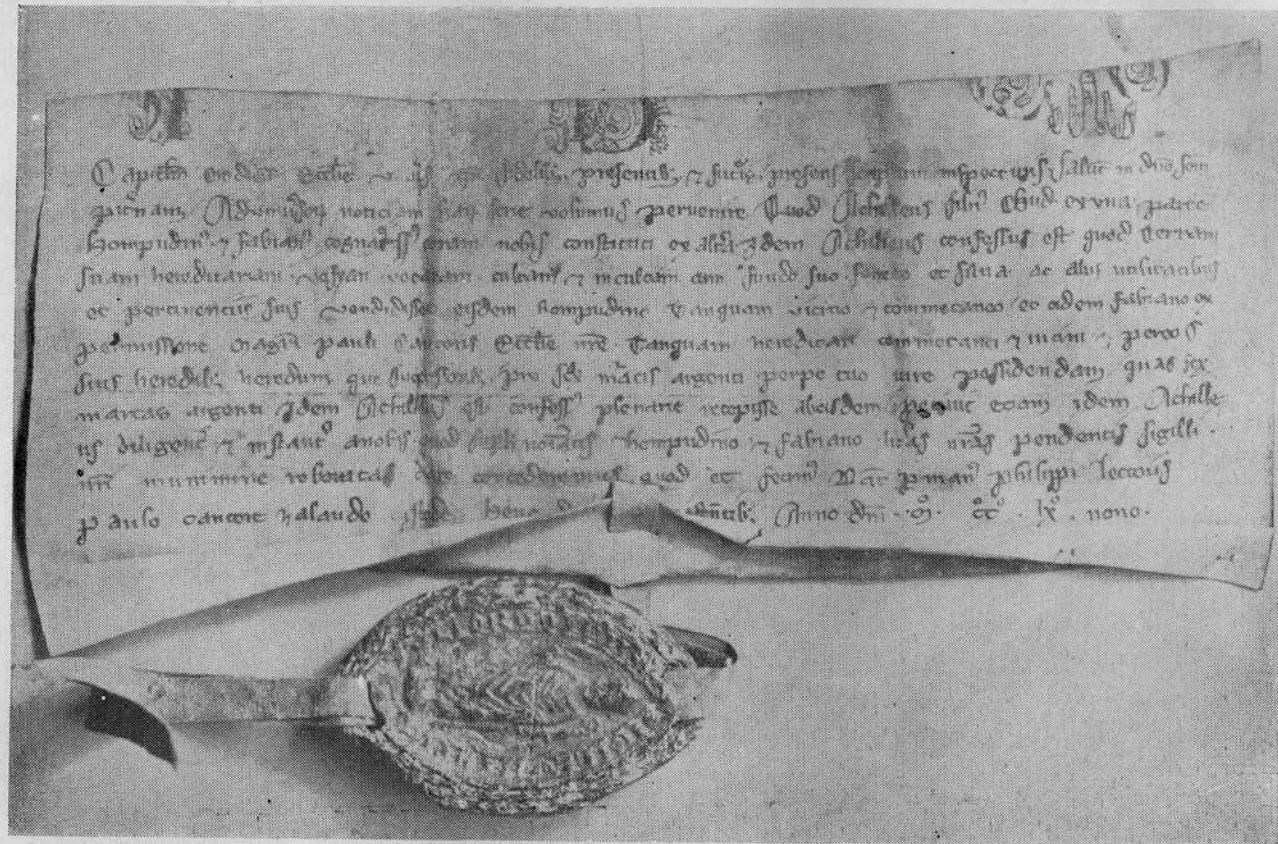
II.

A bíróságok előtti bizonyítási eljárásnál kezdettől fogva nevezetes szerep jutott az egyházi testületeknek. A káptalanok tanuskodását,

kivált az alsóbbrendű birák vették igénybe, akik egyrészt pecsét hijján maguk nem állíthattak ki okleveleket, másrészt azonban az élőszó-bizonyossággal, a pristaldusok vallomásával, nem érték be. A bíró a pristaldus közvetítésével szerezte be a per kimeneteléről szóló bizonyosságot. Különösen e létrejött jogügyleteknél a pristaldus előtt volt szükség oklevelekre a bíróságon kívül. A káptalanok előtt folytak le az istenítéletek, melyek bizonyító ereje nagyobb volt, mint a tanuvallomásoké. Kálmán király megtűtötte, hogy istenítéleteket máshol, mint püspökségek és nagyobb prépostságok székhelyein tartsanak. Jellemző, hogy utóbbiak közül az egész országban Budán kívül csak a csanádi egyházmegye területén fekvő *Aradon* tartottak istenítéleteket. Cesar békési várparancsnok és századosai László bácsi ispán és országbíró előtt Miska fia Mártonnal perlekedtek Kechen nevű föld miatt. Azt állították, hogy az a békési vár birtoka. Miska fia, Márton, azzal védekezett, hogy ezt már a felperesek jogelődjei is vitatták. Midőn azonban ez az ügy Márton apja idejében Gyula nádorispán elé került, utóbbi a pörös feleket a Dran faluból való Illés fia Eusi poroszló útján *tüzesvasítéletekre Aradra utasította*. Márton, szavainak igazolására felmutatta az *aradi káptalan bizonyító levelét*. Ennek a felperesek nem mertek ellentmondani. László ispán, mint bíró, ezért elmarasztalta őket, hogy pedig e jogügylet kimenetele eltörölhetetlenül fönmaradjon, mind a két pörös félt Váradra rendelte. A perbeli eljárást azután a váradi káptalan bizonyítványával megörökítette. (*Reg. Var.* 291.) Ez a becses följegyzés nemcsak azt mutatja, hogy Aradon tüzesvasítélet tartatott, hanem szemlélteti, hogy az aradi káptalan már ekkor jogosult volt bizonyító oklevelek kiadására. A csanádi székeskáptalan szintén már a tatárjárás előtt állított ki okleveleket. (*Árpád-kori új okmánytár*, VIII. 76—77.) 1231-ben törvénybe iktatták, hogy mivel a poroszlók sérelmes eljárása sokaknak kárt okozott: idézéseik és bizonyosságaik csak akkor érvényesek, ha hitelességüket a megyéspüspök vagy a káptalan igazolja. Ezek bizonyosságával volt köteles a poroszló személyes jogosítványát nagyobb ügyekben igazolni, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventével vagy kolostoréval. Általában azt tartják, hogy a káptalanok ekkor váltak hiteleshelyekké. Azonban *e törvény csak írásba foglalta a már eddig is életben levő szokást*. A káptalanok bizonyító joga a század első évtizedeiben fejlődött ki. Jóllehet az említett 1231. évi törvény csak azt írja elő, hogy a pristaldus a megyéspüspökkel vagy káptalannal erősítse meg kijelentéseit: a felek is gyakran megjelentek poroszlóikkal, sőt lassankint szokásba jött, hogy poroszló nélkül is fordultak a felek a konventekhez. Oly fogalmazású káptalani kiadványokkal is találkozunk, amelyek azt a látszatot keltik, mintha a vallomást tevő állította volna ki az oklevelet, a káptalan pedig csak pecsétjét függesztette rá. A század harmadik és negyedik évtizedében már általános szokássá vált, hogy a káptalan tekintélye és „hiteles” pecsétje miatt a felek jogügyleteikről a káptalannal oklevelet állítottak ki. Amíg a káptalanok első kiadványai — a *bizonyító oklevelek* — semmiféle szorosabb vonatkozásban nem állottak a jogügylettel, a XIII. század végén az ok-

A esanádi székeskáptalan legrégebbi hiteles kiadványa.
Az Erdélyi Múzeum levéltárában.

Az aradi társaskáptalan legrégebb hiteles kiadványa.
A gróf Zichy család levéltárában. (Zsély, Csehszlovákia.)

levelek egyes kifejezései arra utalnak, hogy a jogügylet csak az oklevél kiállításával fejeződött be és vált jogerőssé, az oklevél tehát *dispositiv*, *ügyleti oklevéllé* fejlődött.

A hiteleshelyek feladata kezdetben ugyan arra szorítkozott, hogy a vallomásokat oklevélbe foglalják, később azonban az igazságszolgáltatásban és közigazgatásban közvetlenül résztvesznek és az idézéstől kezdve az ítélet végrehajtásáig közreműködnek. A király is fölhasználja a hiteleshelyeket, mint a tanubizonyosság tényezőit. Minthogy az 1231-iki törvény a poroszlokat a káptalanok bizonyosságainak igénybevételére kötelezte, jelenlétük elkerülhetetlen volt mindama jogügyleteknél, amelyek írásbeli bizonyosságot követeltek. Ennek természetes következménye volt, hogy a káptalan kiküldötte szerepel valamennyi oly esetben, amelyekre nézve, mint a határjárásoknál, írásbeli bizonyítvány volt szukséges. Az első eset IV. Béla (1235—70) idejéből azt mutatja, hogy a hiteleshelyek kiküldöttei határjárásoknál, bírói vizsgálatnál, majd tanuidézéseknél résztvettek. Ebből a korszakból ismeretes az első királyi parancs, amely ily eljárásoknál a hiteleshelyhez intéztetett. Nemsokára kizárólag a káptalanok előtt történtek az elidegenítésekről szóló vallomások, úgyhogy a hiteleshelyek (*loca credibilia*) nélkül sem bírói természetű, sem magánjellegű jogügylet nem jöhetett létre. Jogkörük nem változott meg: csupán tanuskodnak arról, amit a király képviselője, a poroszló, előttük bevall. Innen a királynak és a legfőbb bírónak tett jelentéseik neve: bizonyító levelek (*litterae testimoniales*). A poroszlók önálló bizonyító működésének megszűnésével hatáskörük csak annyiban módosult, hogy a poroszlóval a hiteleshely képviselője is kiküldetett és utóbbinak az eljárás befejezése után a hiteleshely előtt a király képviselőjének vallomásánál jelen kellett lennie és azt megerősítenie. A poroszlók intézménye ily módon a király emberében, a *homoregius*-ban, tovább élt. A bírói eljárásokhoz a király vagy a legfőbb bíró képviselőjét küldi ki, aki „*homo regius, palatinalis*“, Erdélyben legtöbbször „*homo voyvodae*“ nevet viselt, aszerint, hogy mely hatóság küldte ki. A hiteleshely az *általános igazság* (*communis iustitia*) *őre és szolgája* volt. Kiváltképen kifejezésre jutott ez olyankor, midőn jogtalanság ellen tiltakoztak a káptalan előtt. Minthogy a hiteleshelynek nemcsak joga, de kötelessége is volt az előtte lebonyolított jogügyletekről és tett vallomásokról pecsétje alatt okleveleket kiállítani, óvakodnia kellett attól, nehogy törvényellenes intézkedésről állítson ki oklevelet. Másrészt kötelessége volt a király és a legfőbb bíró parancsait teljesíteni és az érdekelt felek számára az eljárásról oklevelet kiadni.

A hiteleshely *működésköre* kiterjedt *saját területére*. Illetékesége ugyan nem volt szabatosan körülírva, azonban már kezdetől fogva általában ahhoz a hiteleshelyhez fordultak, amelynek kerületében a szóban forgó birtokok feküdtek. Innen fejlődött ki lassankint illetékességük. Általában ama káptalan okleveleinek tulajdonították a legnagyobb bizonyító erőt, amelynek egyházmegyéjében a szóban forgó birtok elterült. Így a csanádi székeskáptalan illetékessége egybeesett a püspökség — Csanád, Temes, Krassó, Arad, Keve (Torontál) vár-

megyék — területével; kivételesen azonban kiterjedt a csanádi püspökséggel határos területekre is, Csongrád, Békés és Bodrog vármegyékre. A székeskáptalanon kívül az aradi társaskáptalan Arad, Zaránd, Békés, Csongrád, Csanád, Szörény, Krassó, Temes, Keve (Torontál) vármegyékben, továbbá az egresi és a rahoncai monostorok is végeztek hiteleshelyi teendőket a csanádi egyházmegyében. *Saját érdekeltség esetében* mint magánfelek a helybeli, vagy a legközelebbi hiteleshelyhez kellett fordulniok. A csanádi székeskáptalan bizonyára az aradi káptalant vette igénybe. Azonban egyes tagjainak jogügyletéről adhattott a káptalan, mint hiteleshely oklevelet. Hasonlóképpen oklevelet állíthatott ki a közte és jobbágyai közt létrejött jogügyletekről, úgyszintén püspöke ügyeiről.

A hiteleshely kancelláriájának belső szervezetére a szomszédos területek káptalanainak statutumai vetnek némi világot. Kancelláriai följegyzések teljesen hiányoznak az oklevelekről, kancelláriai szabályok nem maradtak fenn sem a csanádi, sem a szomszédos káptalánokról. A káptalani statutumok is csak annyiban foglalkoznak a káptalan hiteleshelyi működésével, amennyiben a káptalan belső életét szabályozzák. Így meghatározzák a káptalan egyes tagjainak föladatát az oklevelek kiállításánál. *A hiteleshely feje* az olvasókanonok volt. Mint a káptalani iskola vezetője, a legjáratosabb volt az írásművészetben. Már a Váradi Regestrum úgy tünteti föl az olvasókanonokot, mint akinek a káptalan hiteleshelyi működésében legfontosabb szerepe van. A püspökön és az országnagyokon kívül a káptalan tagjai közül egyedül az olvasókanonok nevét említi 1217-ben és 1235-ben. Utóbbi a hiteleshelyi kiadványok datariususa; őt említi a keltezési formula. Ez arra vall, hogy ő is írta az okleveleket. A legtöbb káptalanban az olvasókanonoknak volt segédje, a *sublector*. A váradi egyházmegye székhelyén több hiteleshely volt és székeskáptalanában mégis volt *sublector*. Az örkanonok volt a „hiteles“ *pecsét és a hiteleshelyi levéltár őre*. Távollétében nem lehetett a „hiteles“ pecsétet használni, mert ez nem a káptalan egyes tagjait, hanem csak az egész testületet illette meg. A kanonokoknak lehetett saját pecsétjük, mint az egresi ciszterci apátnak, aki ezt 1239-ben egy oklevélre függesztette. Pecsételéskor először letörték a pecsétet arról a szekrényről, mely a pecsétnyomót őrizte, onnan utóbbit kiemelték, elvégezték a pecsételést, azután haladéktalanul visszahelyezték a szekrénybe és azt ismét lepecsételték.

Az oklevél kiállításánál nem volt nagy különbség, vajjon magánfelek vallomásaikat, vagy a király — vagy valamely legfelső bíró — parancsára végrehajtott eljárásról szóló káptalani jelentést foglalt magában. Mindkét oklevél vallomások alapján állíttatott ki. Csak abban állott a különbség, hogy utóbbi esetben nem magánszemélyek, hanem a király és a káptalan kiküldötte, — a *homo regius* és a *testimonium fidedignum* — tették a vallomást. E személyek hivatalos állása folytán vallomásuk nem követelt akkora nyilvánosságot, mint a magánszemélyek vallomásai.

III.

A *csanádi székeskáptalan* kiadványai közül az Árpád-korból hat oklevél maradt fenn. Minthogy az 1247-i hamisítványnak bizonyult, a legrégibb 1285-ből való: A székeskáptalan mindenkinek tudtára adja, hogy Germen fia, Egyed — Sena fia, Miklós rokona és György fia Jakab, szomszédai jelenlétében — a káptalan előtt előadta, hogy a Karasó mellett fekvő földének felét rokonai és szomszédai beleegyezésével vejenek Jakab fia Fülöpnek adta. Erről a káptalan mindkét fél kérelmére, a szóban forgó adomány megerősítésére, pecsétjével ellátott oklevelet állít ki. Ez oklevél eredetije megmaradt a gróf Toldalagi család levéltárában, ahonnan az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* tulajdonába ment át.

1288-ban a Borchovl nembeli Keyran kún főúr fiai, Vchugan és Juanchuch szomszédjukkal, Porobuch ispán fiával, Istvánnal egyfelől, továbbá a Mena nemzetségbeli Péter fia János másfelől megjelentek a káptalan előtt és azt vallották, hogy Vchugan és Juanchich Popd föld részét, — melyet atyjuk Béla királytól nyert adományul — Péter fia Jánosnak adták el tizenöt márkáért. Egyúttal élőszóval nyugtatták az összeg átvételét. A jelenlevő István szomszédjuk az adás-vételnek nem mondott ellene. Hogy tehát az adásvétel szilárd maradjon és sem atyafijuk, sem bárki más által meg ne változtassék, a káptalan a felek kérelmére pecsétes levelet állít ki erről.

1296-ban a csanádi káptalan emlékül adja, hogy a Csanád-nemzetségbeli Pongrác fia, Tamás ispán, fiával Lőrinc mesterrel egyfelől, és a „Turnus“-nak nevezett Miklós ispán fiával, Bezyról nevezett Mihállyal és Bezzel másfelől, a káptalan előtt megjelentek és Barabás fiai, Barabás, Csanád fia György, Dénes fia István, továbbá a szintén Csanád-nemzetségbeli Fülöp fia Benedek jelenlétében és az ő beleegyezésükkel Palata nevű öröklött jószágukról intézkedtek.

1299-ből fönmaradt a csanádi káptalannak a Haraszt-nemzetségbeli Barnabás fia, Leustach, és Loránd fia, Lothard, közti Adrian helység felezésére vonatkozó egyezséget tartalmazó bizonyáglevele. Lothard a Haraszt-nemzetségbeli Mikow fia Lászlótól megvette az említett hely felerészét Leustach tudta és beleegyezése nélkül. Emiatt utóbbi, István ispán, udvarbíró előtt pört indított ellene, mely oly értelmű ítélettel végződött, hogy a kérdésben forgó birtok a király és a káptalan kiküldötté jelenlétében fölbecsültessék és a becsösszegért fölperesnek átadassék. A birtok kilenc márkára becsültetett, mely összeget Leustach lefizetvén, annak tulajdonába lépett. Erről a káptalan pecsétes oklevelet állít ki.

Az Árpádkor utolsó ismert káptalani kiadványa 1300-ban kelt: A csanádi káptalan tudtul adja, hogy Parabuch fia István egyfelől, Péter fia János mester és Wayai Benedek ispán másfelől a káptalan színe elé járulván, Parabuch fia István élőszóval előadta, hogy apjától örökölt valamennyi jószágát — melyek nevei István ifjabb király oklevélben felsoroltatnak — János mesternek és Benedek ispánnak ajándékozta. A felek kérelmére a káptalan István király említett oklevelét saját pecsétje alatt átírja.

Az *aradi káptalan* hiteleshelyi működésének legrégibb emléke 1269-ből a gróf Zichy-család zsélyi (Csehoszlovákia) levéltárában maradt fenn. Ez oklevél értelmében Achilleus, Chud fia, az aradi káptalan előtt megjelenvén, varsányi részbirtokát hat ezüst márkáért eladja Ompudnak és Fábiánnak.

1290-ben az aradi káptalan előtt a Csanád-nemzetségbeli Csanád fiai Simánd nevű birtokukat Szállás ispánnak és társainak 36 ezüst-márkáért eladják.

1291-ben az aradi káptalan átírja Lóránt erdélyi vajda oklevelét, melynek értelmében Szilasi Arnold és társai Cubli nevű birtokukat Gergely bábnai ispánnak visszaadták.

Az oklevelek eme faja, az *átirat* (*transsumptum*), volt a leggyakoribb. A belső zavarok, a felek viszálya bizonytalanná tették az utakat, úgyhogy nem volt tanácsos az eredeti okleveleket a tárgyalásokra elvinni. Ez okból („ad majorem cautelam“) történt a legtöbb oklevél átírása. Az *átirat* az eredeti oklevelet nem pótolta. A bíróság előtt az ellenfélnek jogában állott az oklevél eredetijének felmutatását kérni. Ez a felfogás uralkodott az egyházi bíróság előtt is.

Az egresi és rahoncai konvent valamennyi hiteleshelyi kiadványai közül csak egy-egy maradt ránk. Az egresi apát 1239-ben tanuskodik Miklós ispán végrendeletéről, a rahoncai monostor pedig — ugyancsak 1239 körül — bizonyítja azt az egyezséget, mely Miklós ispán özvegye és az elsőszülött fia, Izsák, közt az örökösödési ügyből kifolyóan létrejött.

IV.

Belső tartalmuk szerint a hiteleshelyi kiadványokat két osztályba sorozhatjuk: *vallomásokra* (*fassiones*) és *jelentésekre* (*relationes*). A csanádi székeskáptalan Árpád-kori kiadványai közül négy vallomás és egy jelentés maradt ránk.

A *vallomások*-ról hiányzik az oklevélben *invocatio* néven ismert bevezető rész és az *intitulatio*-, vagy *inscriptio*-val kezdődnek. Ez olykor „Nos“ megjelöléssel kezdődik, mint az 1290.-i és az 1296.-i oklevélben, többnyire azonban, — mint az 1285.-i, 1288.-i, 1299.-i és 1300.-i oklevelekben — e nélkül, egyszerűen csak „*Capitulum ecclesiae Chana-diensis* (*Chenadiensis*)“, az 1269-i aradi oklevélben: „*Capitulum Oro-diensis ecclesiae*“. A konventek kiadványai megemlítik a konvent fejének, az apát- vagy priornak nevét. Így az egresi monostor 1239. évi oklevelében „*Frater A. dictus abbas de Egres et eiusdem loci conventus*“, a rahoncai konvent ugyanekkorájt kiállított oklevelében: „*Frater Adam prior de Rahonca, totusque eiusdem loci conventus*“. Az *intitulatio*hoz fűződik többnyire a *salutatio*. Ezt követi rendszerint az *arenga*. A káptalanok arengái rendszerint azt a gondolatot fejezik ki, mint a Richard aradi prépost kérelmére kiállított oklevél: a történetet föl kell jegyezni, hogy feledésbe ne menjenek. A marosmenti hiteleshelyek tárgyalt okleveleiből azonban hiányzik az *arenga*.

Az *inscriptio* és a *salutatio* után közvetlenül a *promulgatio* vagy

publicatio következik, vagyis az oklevelek ama formulája, mely az oklevélben foglalt ügyet az összes érdeklődőknek tudtúl adja. Az 1285-iki oklevélben *ad universorum notitiam harum serie litterarum volumus pervenire*, az 1288., 1299. és 1300-ik évi oklevelekben, úgyszintén az aradi káptalan 1269-i kiadványában: „*ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire*“. A székeskáptalan 1296-i és az aradi káptalan 1290-i okleveleiben, melyekből a *salutatio* hiányzik, röviden csak ennyiből áll a *publicatio*: „*damus pro memoria*“. Az egresi konvent oklevelében: „*Noverit universitas vestra*“, a rahoncai monostorében: „*Universitati vestrae volumus manifestum*.“

A *narratio* — vagyis az oklevél ama része, mely a jogügyletet vagy annak írásbafoglalását beszéli el, — rendszeren *quod* (= hogy) szóval kezdődik. Ezt követi egy formula, mely a feleknek a hiteleshely előtt való megjelenését mondja el. A vallomást többnyire ez a formula vezeti be: „*confessus est viva voce, coram nobis et dixit*.“ Így az 1300-i oklevélben. Az 1269-i oklevélben csupán: „*confessus est*“: az 1285. évi kiadványban: „*retulit*“, az 1288. és 1299. évi oklevelekben szintén csak röviden: „*dixerunt*“. Az 1296. évi kiadványban: „*viva voce hoc dixerunt*“.

Az ezután következő *dispositio*, mely a jogügylet magvát, a kiállító akaratnyilvánítását tanúsítja, nehezen szorítható változatlan formulákba. Vagy az *accusativus cum infinitivo* szerkezetet használja, — mint az 1285., 1288. oklevelekben, vagy *quod* kötőszó vezeti be, mint az 1269., 1291., 1299. és 1300. évi kiadványokban. A fölsorolt oklevelekben — az 1299-ikét kivéve — aránylag rövid, az egresi és rahoncai kiadványokban azonban kimerítő és éppenséggel nem sablónszerű.

A *corroboratio*, mely a hitelesítés végrehajtását nyilvánította ki, e korszakban *ut* vagy *ne* szócskával kezdődő mondatból állott és azt fejezte ki, hogy az oklevél kiállítása a fél kérelmére történt, mint az 1285. kiadványban; továbbá, hogy a hiteleshely azt pecsétjével látta el, „hogy a vallomás állandó emlékül szolgáljon“. Némely oklevél, mint az 1269., 1288., 1299., 1300., úgyszintén az egresi és a rahoncai kiadvány, kiemeli, hogy a pecséttel való megerősítés azért történt, hogy a jogügylet ne legyen megtámadható.

Az oklevelet bezárta a *kelet*. Ehhez szintén a királyi kancelláriától átvett formula szolgált alapul. Az 1269. oklevélben: „*Datum per manus Philippi lectoris*“, 1299: „*Datum per manus B. lectoris ecclesiae praenotatae*“, 1300: „*Datum per manus magistri Benedicti lectoris nostri*.“ Az 1285., 1288., 1921. és 1296. évi oklevelekben csupán „*Datum anno Domini millesimo etc.*“ Az év megjelölése minden körülírás nélkül a XIII. század második felében honosodott meg. Ugyene század első felében még a megtestesülés éve (*anno ab incarnatione Domini*) volt szokásban, mint ezt az egresi konvent kiadványából látjuk. Az „*actum et datum*“ közt nem tétetett különbség. Az egresi oklevélben a *kelet*: *Actum in Egres, anno dominicae incarnationis M C C tricesimo nono*. Azonban ugyanekkorajt (1243.) az esztergomi káptalan egy oklevelében: „*Actum et datum Strigoni in ecclesie b. Alberti in pleno capitulo*.“ Mint a királyi, úgy a hiteleshelyi oklevelek eleinte nem jelölik meg a napot. Előbbiek II. András uralkodásának utolsó éveiben tüntetik föl először a napi kel-

tet, mégpedig a római kalendák szerint. A marosmenti hiteleshelyek említett kiadványai mind havi és napi keltezés nélkül állították ki, sőt a rahoncai konvent oklevele teljesen nélkülözi a keltezt. A keltezéshez számíthatjuk a *kortanuk fölsorolását*. Amint a királyi oklevelek (privilegiumok) az ország egyházi és világi nagyjait, úgy a hiteleshelyek privilegium-alakban kiállított oklevelei fölsorolják a káptalan, — illetve szerzeteskonvent — előkelőbb tagjait. A szomszédos területek kiadványaiban a sorrend általában a következő: prépost, olvasókanonok, — amennyiben a keltezési formulában nem említettet, — azután az éneklő- és örkanonok, végezetül esetleg a főesperesek. Jóllehet más káptalanoknál is találunk eltéréseket, a csanádi hiteleshely kiadványai lényeges eltérést mutatnak: a kisprépost (a csanádi Salvator társaskáptalan fejét) is főlemlítik. Az 1285-i oklevélben a káptalani tagok sorozata a következő: András prépost, Ágoston Salvator prépost, Péter éneklőkanonok, Simon krassói, Miklós marosontúli főesperes, György örkanonok, János és Sebestyén mesterkanonokok. Az 1288. évi oklevélben: Ágoston Salvator-prépost, Péter éneklő, György örkanonok, Simon krassói, Pál kevei főesperes, Sebestyén áldozópap. Az 1299-i oklevélben: György székesegyházi, Miklós Salvator-prépost, Péter éneklő, Gergely örkanonok, Simon krassói főesperes, Sebestyén és Máté áldozópapok. Az 1300-i oklevélben: Gergely székesegyházi, Miklós Salvator-prépost (Benedek olvasó), Péter éneklő, Gergely örkanonok, Miklós aradi, Pál marosontúli főesperes. Az 1285. oklevél eléggé szemlélteti, hogy e sorrendre igen sok súlyt nem fektethetünk és abból merész következtetéseket nem vonhatunk. Az idézett oklevél u. i. a krassói és a marosontúli főespereseket az éneklő- és az örkanonok közt említi meg. Eszerint — káptalani rangfokozatukat tekintve — az említett két kanonok közt foglaltak volna helyet. Valószínűbb, hogy a főesperesek az oszloposkanonokok után, utóbbiak és a mester kanonokok közt foglaltak helyet, mint azt az 1288., 1299. és 1300-i oklevelek föltüntetik. E felsorolások kétségtelenné teszik, hogy a csanádi társaskáptalan is segédkezett a székeskáptalannak a hiteleshelyi teendők végzésében.

Az 1291. és az 1296-i oklevél nem említi a káptalani tagokat. Az oklevélrészek vizsgálatánál is kitűnt, hogy eltér a többi káptalani kiadványoktól. Ennek magyarázata, hogy míg amazok privilegiális alakban vannak kiállítva, ezek (1291., 1296.) nyitott vagy zárt (patentes, clausae) oklevélformában vannak fogalmazva (litterae memoriales). Az intitulatio „Nos“ megjelöléssel kezdődik, a salutatio és az arenga hiányzik, a publicatio egyszerű és rövid: „damus pro memoria“, a narratio és dispositio után közvetlenül — a corroboratio elhagyásával — a legegyszerűbb keltezési formula zárja be az oklevelet: *datum anno domini M C C nonagesimo VI*. Hiányzik tehát az úgynevezett kiállító (datarius) formula (*Datum per manus N.*) és az időt meghatározó tanuk (káptalani tagok) fölsorolása.

V.

A csanádi székeskáptalan öt (1285., 1288., 1296., 1299., 1300.) vallomása (fassiones), valamint az aradi káptalané (1269.) *ingatlanok el-*

adására vonatkoznak. E jogügyleteknél kezesekre nem volt szükség, mert az eladó jótállott az átruházott ingatlanért. Midőn Ugrin fia, Kelemen, Basarág nevű jószágát Miklós főesperesnek és csanádi kanonoknak eladta és utóbbi tulajdonjogát az aradi várjobbágyok kétségbevonták, az előbbi birtokos Kelemen síkra szállt a főesperes jogai mellett. E kiadványok továbbá azt is bizonyítják, hogy a vallomást mindig az eladó tette le, jöllehet mindkét fél megjelent a hiteleshely előtt.

A vallomás magában foglalja az *adás-vétel tárgyát, a jószág nevét és fekvését, az előző tulajdonos jogcímét, a szomszédok beleegyezését, az adás árát és annak nyugtázását, végül a vételt.*

Ami a *jogcímet* illeti, a hiteleshelyi kiadványok háromféle birtokot különböztetnek meg: öröklött (*terra, possessio haereditaria*), a királytól adományképpen nyert (*terra, possessio donata*) és vétel útján szerzett (*terra, possessio empti*) jószágokat. Az elsővel az 1269., 1285. és az 1296. évi oklevélben találkozunk; királytól adományozott birtokkal foglalkozik az 1288. évi oklevél; vétel útján szerzett jószágokról az 1300-ik évi oklevélben van szó; végül öröklött és vétel útján szerzett ingatlanokról szól az 1299-i oklevél. *Öröklött birtok* csak a nemzetség hozzájárulásával volt eladható. Ezért emeli ki az 1285. évi oklevél, hogy az ott említett birtokrész eladása a rokonok jelenlétében és beleegyezésével történt. Ugyanígy az 1296-i oklevél, midőn a Csanád nemzetségbeli Pongrác fia, Tamás, a nemzetség tagjainak jelenlétében és beleegyezésével intézkedik öröklött birtoka felől. A királytól adományozott jószágok elidegenítéséhez a király beleegyezése volt szükséges. bár ennek az 1288. évi oklevélben. mely ilyen jószág eladását igazolja, nincs semmi nyoma. A vásárolt birtok jogcímét a birtokos adás-vételi szerződéssel igazolta a hiteleshely előtt. Az úgynevezett tartozék-formula (Pertinenz-Formel) az 1285. évi és az aradi káptalan kiadványában fordul elő. („*Cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis*“; „*cum fundo suo, feneto, silva ac aliis utilitatibus et pertinentiis suis.*“). A *szomszédok beleegyezésére* azért volt szükség, mert elővételi joguk volt, akár jószág-eladásról, akár elzálogosításról volt szó, hogy módjukban legyen kellemetlen szomszéd ellen védekezniök. Minthogy e joguk figyelmen kívül hagyása esetén jogorvosláshoz folyamodhattak, a csanádi és aradi káptalanok kiadványai kiemelik a szomszédok jelentését és kijelentéseit.

A *vételárat* az 1288., 1290. és 1299-i kiadványok tüntetik föl. Vagy közvetlenül a hiteleshely színe előtt fizették, vagy még mielőtt a hiteleshelyen megjelentek, tehát a vallomás előtt. Fizetési eszköz a márka volt. Ennek megfelelő volt a nyugtázási formula is. Ha a fizetés a káptalan előtt történt, akkor formulája a következő: „*pro x marcis coram nobis plenarie receptis*“. A Mena nemzetségbeli Péter fia János azonban, aki az 1288-i káptalani kiadványban mint vevő szerepel, már előbb lefizette a vételárt. Minthogy az eladók, Keyran fiai, ezt vallják a hiteleshely előtt, utóbbi ezt a nyugta mintát használja: „*quas (marcus) ab eodem professi sunt plenarie recepisse*“. A XIII. század végétől kezdve azonban a szokásos nyugtaformula igen egyszerű: *pro x marcis plenarie receptis*. A vételár lefizetéséig az adás-vétel nem volt jogerős és a hiteleshely nem állított ki privilegium alakjában oklevelet,

legfőbb ideiglenes, zárt oklevelet, amelyben privilegium kiállítását helyezte kilátásba, vagy pedig a már kiállított privilegiumot az eladónak kézbesítette, aki azt csak a vételár átvétele után adta át a vevőnek.

Az u. n. *adásvételi formulát* a káptalanok szintén a királyi kancelláriától kölcsönözték. A XIII. század második felében a formula azzal a hozzáadással bővül ki, hogy a birtok nemcsak a vevő, hanem utódai tulajdonába is átmeny. Így az 1300. évi oklevélben: „*dedit, donavit (oretenus) et contulit iure perpetuo possidendas et habendas in filios filiorum*“.

VI.

Jóllehet a kiadványok másik fajából, a *jelentések*-ből, az Árpád-korból fennmaradt egyetlen oklevél (1247.) hamisítványnak bizonyult, ez oklevélfaj tárgyalásánál utóbbira is tekintettel lehetünk. A történészek azt a legujabb időig hitelesnek fogadták el. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy szövegezése általában megegyezik e kor okleveleivel.

A jelentés magában foglalja a királyi parancs (*mandatum*) teljes szövegét, mellyel a király vagy a legfőbb bíró a káptalant utasította, hogy meghatalmazottját küldje ki, aki a királyi ember, a *homo regius* számára mint hites tanu, *testimonium fidedignum* szerepeljen. A királyi mandatum megnevezte azokat, akiknek soraiból a homo regius vétesék. Utóbbiakat vagy maga az érdekelt fél hozta javaslatba, vagy talán az udvar és a legfőbb bíróságok előtt ismeretesek voltak minden vármegyéből az erre alkalmas, megbízható férfiak, mert az ugyanarra a vidékre vonatkozó oklevelek többnyire ugyanazokat a személyeket sorolják fel, mint olyanokat, akik közül a homo regius választassék. Oly ügyekben, melyekben több fél érdekelve volt, mint határjárásoknál, becsléseknél, méréseknél, mindegyik fél „királyi ember“-e jelen volt az eljárásnál az illetékes hiteleshely képviselőjével. A mandátumot pergamentszalaggal zárták le és a király kis pecsétjével, vagy az illető bírói hatóságéval pecsételték le. Kívül a hiteleshely címe és a tárgy, illetve a fél megnevezése állott. A királyi parancsal a fél a címzett hiteleshelyhez fordult. Nagyobb biztonság okáért több káptalan egyidejűen nyert megbízatást, amelyek az eljárást külön-külön vagy együttesen lefolytatták. A szóban forgó 1247.-i oklevél szerint így történt Pongrácz ispán jószágainak határjárása: a király 1247 február 9.-én a csanádi és aradi káptalanoknak meghagyta, hogy maguk kebeléből küldjenek egy-egy káptalani tagot, úgynevezett hites bizonytságot, kik a királyi emberrel Pongrácz ispán birtokait a nemzetség többi tagjainak jelenlétében járják be, újítsák meg a határokat, s ahol szükségesnek mutatkozik, állítsanak újakat.

A király, illetve a legfőbb bírónak a káptalanhoz intézett parancsát (*mandatum*) a prépost a káptalanban felbontotta és fölolvasta. Ezután következett a káptalan képviselőjének kiküldése, az ő és a királyi ember megesketése, majd a hiteleshelyi eljárás. A káptalan általában egy kanonokját (*socium et concanonicum nostrum N.*), később csupán karbeli papját („*N. sacerdotem, presbyterum, clericum de choro*

nostro“) küldötte ki, mint hites bizonyságát (*testimonium fidedignum*). A kiküldött azután kiküldetése helyére, többnyire lóháton, kiment a király emberével, vagy ottan találkozott vele. Midőn megbízatása teljesítése után a homo regius akadályozva volt a visszatérésben ahhoz a hiteleshelyhez, melynek hites bizonyságával ki volt küldve, akkor utóbbival más hiteleshelyhez fordult s ott tette meg eljárása eredményéről vallomását. Erről a hiteleshely oklevelet állított ki és átadta a másik megbízottnak, a káptalan képviselőjének, aki azt átadta saját káptalanának. A homo regius írásba foglalt jelentése pótolta élőlőszóbeli vallomását. Oly jelentés, mely csupán a káptalantól kiküldött hites bizonyságra támaszkodott, nélkülözötte a bizonyító erőt. A király és a káptalan embereinek egybehangzó vallomását mindegyik hiteles kiadvány kiemeli: „akik hozzánk visszatérve egyértelműen jelentették“. A hiteleshelyi eljárás után legott le kellett fizetni az illetéket, máskülönben a király embere nem tette meg vallomását és a hiteleshely nem állíthatta ki jelentését. A hiteleshely jelentésének (relatio) fogalmazványát a káptalan jegyzője (az olvasókanonok) a királyi meghagyásra (mandatumra) írta. Följegyezte a kiküldöttek neveit és az oklevél kiállításához szükséges egyéb adatokat: az idézés és a hiteleshelyi eljárás időpontját, beiktatásnál az ellenmondók neveit, vizsgálatnál a vizsgálat helyét, határjárásnál a határok leírását. A fogalmazvány végére jegyzett kelt: a királyi ember vallomásának időpontja volt, mely egybeesett a káptalani kiküldött vallomásának időpontjával. A káptalani jelentéssel a fél visszatért a királyhoz, vagy az illetékes bíróhoz, akihez az oklevél címezve volt. A hiteleshelyi eljárás aránylag rövid ideig tartott. Átlag két-három hetet vett igénybe, ritkán hat hétnél többet.

VII.

Ami mindkét oklevélfaj, a vallomások (fessiones) és a jelentések (relationes) külső ismertető jeleit illeti, az okleveleket e korban kizáróan hártýára írták. Az oklevél írása a királyi, utóbbi pedig a pápai kancellária befolyása alatt áll. A privilegiális alakban írt oklevelek általában gondosabb írást árulnak el, mint a cursiv írással kiállított jelentések (relationes). Pecsételeésre állandóan sárgaviaszt használtak. Eleinte a pecsét hártýaszalagokon, majd a XIII. század második felétől kezdve különböző színű selyemzsinóron függött.

Az oklevelek megerősítése kezdetben a *chirografálás* útján nyert másodpéldány eltevésével történt. A chirografálás, mint ismeretes, abból állott, hogy az oklevelet kétszer ugyanarra a pergamentlapra leírták és a két példány közé az abc három első betűjét írták. E pergamentlapot aztán kettévágták, úgyhogy a betűk egyik fele az egyik, másik fele a másik oklevélre jutott és mindkét oklevélre pecsétet függesztettek. Az első példányt a fél kapta, a másodpéldány a hiteleshelyi levéltárban őriztetett. Ha az oklevél több félnek volt kiadandó, a szükséges számú példányok ugyanily módon állítottak elő. Idővel a káptalannál őrzött példány csupán arra szolgált, hogy annak alapján új oklevelet állítsanak ki. E második példány megőrzése oly fontos volt, hogy an-

nak elkallódása a félnél levő eredeti oklevél hitelességét csökkenthette. Az oklevél újbóli kiállítása szószerinti átirás (transsumptum) alakjában történt. A chirografáláson kívül az oklevelek megőrzésére szolgáltak a *registrumok*. Ilyen a már többször említett *Registrum Varadiense*. Eleinte az istenítéletek lefolyását vezették be, később azonban különböző jogügyleteket, csaknem egész oklevélszövegeket. Minthogy más káptalanok is vezettek *registrumot*, bizonyosra vehetjük, hogy a marosmenti hiteleshelyeknek is voltak *registrumai*. Az aradi társaskáptalan jegyzőkönyvének egy töredékét csak a középkor végéről (1504—1515) ismerjük. Mivel a fönmaradt *registrumok*ban a bejegyzések nem történtek időrendben, valószínűleg a bevallásokat külön cédulákra jegyezték és ezeket később egyszerre jegyzőkönyvbe iktatták.

A káptalanoknak és a szerzeteskonventeknek a hiteleshelyen kívül magánlevéltáruk is volt. A *hiteleshelyi levéltárban* őriztették a magánfelek is okleveleiket. Előfordult, hogy éppen megőrzés céljából átirattak okleveleket és az átiratokat a hiteleshelyi levéltárban elhelyezték. Kivált végrendeleteket helyeztek el gyakran a hiteleshelyeknél, hogy az örökösök akadály nélkül az örökségbe léphessenek, továbbá oly okleveleket, melyek több felet érdekeltek, hogy ily módon mindegyik számára hozzáférhetőek legyenek. Így az erdélyi nemesek az erdélyi egyházmegye székeskáptalanánál helyezték el III. András királynak azt az oklevelét, amely kiváltságait megerősítette. Nemcsak okleveleket, pénzt is helyeztek letétbe a hiteleshelyeknél. „A hiteleshelyek pártatlanságát és becsületességét nem támadhatták meg: az ott letétbe helyezett összegek a legjobb őrizetben voltak.“ (*Eckhart.*)